

DOMINIK LUBIŃSKI

Instytut Teologiczny w Łodzi

## Przyczyny rozpadu małżeństwa i rodziny w nauczaniu Benedykta XVI

The Causes of Family and Marriage Breakdown in the Thought of Benedict XVI

### WSTĘP

Rodzina jest pierwszą i podstawową wspólnotą, gdzie dochodzi do poczęcia, wzrostu i rozwoju życia ludzkiego. Opiera się na małżeństwie mężczyzny i kobiety. Jest dziedzictwem ludzkości, fundamentalną instytucją społeczną, podstawową komórką i filarem społeczeństwa. Problem rodziny jawi się obecnie jako sprawa wielkiej wagi. Dotąd małżeństwo zawierane między kobietą i mężczyzną oraz rodzina tworzyła naturalny, sakralny i całkiem oczywisty świat ludzi zarówno w wymiarze życia społecznego, jak i rzeczywistości kulturowej. To, co bywa przedstawiane jako postęp cywilizacji lub osiągnięcie naukowe, w rzeczywistości jest często klęską z punktu widzenia ludzkiej godności i społeczeństwa. W konsekwencji obserwujemy rozpad więzi małżeńskiej i rozwody.

Nauczanie Benedykta XVI zawiera wnikliwe analizy przyczyn rozpadu małżeństwa i rodziny, które inspirują do dalszych przemyśleń na ten temat. Warto w tym kontekście zastanowić się nad pytaniem: jakie powody rozpadu małżeń-

---

<sup>1</sup> Dominik Lubiński ks. dr (email:paulubin@wp.pl), Instytut Teologiczny w Łodzi. Zajmuje się nauczaniem społeczno-moralnym Benedykta XVI, etyką stosunków międzynarodowych oraz etyką społeczną i polityczną. *Prawa człowieka w nauczaniu J. Ratzingera-Benedykta XVI*, w: *W służbie Kościołowi. Księga pamiątkowa poświęcona ks. infułatowi S. Gradowi*, Łódź 2012, s. 27-42; *Moralne zasady porządku międzynarodowego w nauczaniu Jana Pawła II*, w: *Jan Paweł II w świecie dyplomacji i polityki. Materiały pokonferencyjne*, red. M. Wilk, Łódź 2011, s. 123-138; *Ideologie w polityce. Wizja życia politycznego w nauczaniu J. Ratzingera-Benedykta XVI*, w: *Mity polityczne – wyobrażenia zbiorowe – polityka historyczna. Materiały pokonferencyjne*, red. E. Ponczek, Łódź 2011, s. 27-46; *Ład moralny w świecie mediów w nauczaniu Benedykta XVI*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 20(2011), s. 225-234; *Struktura stosunków międzynarodowych w nauczaniu Jana Pawła II*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 21(2012), s. 169-179.

stwa i rodziny wymienia w swym nauczaniu Benedykt XVI. Dlatego celem niniejszego artykułu będzie próba ukazania czynników destabilizujących tę podstawową komórkę społeczeństwa, jaką jest rodzina.

Aby udzielić odpowiedzi na to pytanie, zostaną omówione następujące zagadnienia:

- przyczyny ekonomiczne,
- przyczyny polityczne,
- przyczyny etyczne.

## 1. PRZYCZYNY EKONOMICZNE

Zastanawiając się nad źródłami kryzysu rodziny, papież zauważa pogorszenie się jej kondycji ekonomicznej. Zmieniająca się rzeczywistość społeczno-ekonomiczna wymaga od rodziny elastycznego przystosowania się do nowych warunków życia, ale nie może się to odbywać kosztem rezygnacji z zaspokajania koniecznych potrzeb egzystencjalnych. Ostatni światowy kryzys ekonomiczny zwiększył trudności rodzin, w wyniku czego mają one coraz większe problemy z wypełnianiem podstawowych funkcji.

Zdaniem papieża, warunki gospodarcze mają wpływ na życie małżeńskie, dlatego regulacje prawne i system podatkowy – np. subsydiarność w kwestii podatkowej dla obywateli – muszą sprzyjać dobrobytowi obywateli, wolnej inicjatywie gospodarczej oraz przedsiębiorczości, które dzięki sprawiedliwym kryteriom podziału dóbr umożliwią rozwój i postęp gospodarczy. Tworzenie otoczenia prawnego zabezpieczającego wolną aktywność gospodarczą oraz troska o podniesienie stopy życiowej obywateli, w szczególności rodziny, to główne zadania państwa. Nie ma być ono arbitrem w dziedzinie gospodarczej, ale powinno odgrywać aktywną rolę w aktywizacji podmiotów gospodarczych oraz kształtowaniu systemu własności<sup>2</sup>. To bowiem zmiana mentalności młodych ludzi pod wpływem kultury liberalnej, także w życiu gospodarczym, powoduje z jednej strony poczucie wolności i niezależności, a z drugiej lęk przed podziałem po słubie wypracowanych przez siebie dóbr z partnerem.

Kolejną przyczyną rozpadu małżeństw jest brak związku polityki prorodzinnej państwa z innymi przestrzeniami życia społecznego. Papież podkreśla, że rodzina jest podmiotem społecznym i jej prawa stają się przedmiotem ochrony państwa, które powinno gwarantować jej dobro<sup>3</sup>. Chodzi o to, by rodzina stała

---

<sup>2</sup> Zob. Benedykt XVI, *Wspólna deklaracja Papieża Benedykta XVI i Patriarchy Bartłomieja I*, audyencja generalna (dalej – AG), Rzym, 30.11.2006, „L'Osservatore Romano” wersja polska 28 (2007) nr 2, s. 28.

<sup>3</sup> Wiele dokumentów Kościoła podkreśla wartość troski o rodzinę w aspekcie ekonomicznym. Należy wymienić: *Stolica Apostolska, Karta Praw Rodziny*, Pelplin 1983; *Papieska Rada ds. Rodziny, Wyzwania stojące przed rodziną na początku trzeciego tysiąclecia*, Dokument końcowy IV

się samodzielną kategorią polityki społecznej oraz aby polityka państwa tworzyła stabilny system zaspokajania potrzeb rodzin, a nie tylko jej poszczególnych członków. Sprowadza się to do tworzenia prawa, w którym gwarantuje się możliwość nabywania własności i posiadania dóbr, które są zwolnione od podatków w wypadkach dziedziczenia przez najbliższych członków rodziny.

Benedykt XVI podkreśla konieczność unikania dwóch skrajnych modeli relacji państwo-rodzina. Z jednej strony chodzi o państwo opiekuńcze z nadmiernym interwencjonizmem, a z drugiej zostawienie pomocy rodzinie tylko prywatnej dobroczynności lub opiece społecznej. W szukaniu dobrych rozwiązań pomocowych istotną rolę odgrywa także kultura wolontariatu. Należy podkreślić, że większość wolontariuszy odwołuje się w swojej pracy do źródeł chrześcijańskiej miłości i poświęcenia. Współpracują oni ze wszystkimi ludźmi dobrej woli, stowarzyszeniami filantropijnymi i instytucjami, nie zastępując ich, uzupełniają funkcje państwa oraz rozwijają społeczny wymiar osoby, służąc życiu<sup>4</sup>. Stąd też celem państwa nie jest tylko tworzenie dóbr i dbanie o wzrost produktu krajowego, ale budowa spójnego, pozbawionego sprzeczności i niekonsekwencji systemu ochrony praw rodziny w aspekcie społeczno-ekonomicznym.

Niezwykle ważną przyczyną rozpadu małżeństwa, związaną z sytuacją ekonomiczną, jest bezrobocie<sup>5</sup>. Brak poczucia stabilności finansowej rodziny utrudnia zaspokajanie potrzeb materialnych oraz jest powodem frustracji i dezintegracji społecznej rodziny i małżeństwa. Choć z jednej strony papież ceni mobilność zawodową ludzi, szybką możliwość przekwalifikowania się na rynku pracy, co zwiększa szanse na zatrudnienie, to z drugiej widzi problem tymczasowego za-

---

spotkania przewodniczących europejskich komisji episkopatów ds. rodziny i życia, 11.04.2003, Watykan 2003; *Europejska Karta Społeczna*, 3.05.1996, Strasburg 1996. W ramach ulg podatkowych dla rodziny chodzi np. o możliwość wspólnego opodatkowania rodziców lub odliczenia do podstawy opodatkowania kosztów związanych np. z kształceniem dzieci. Listę tych ulg dobrze przedstawia: J. Kroszel, *Co to znaczy, że państwo prowadzi politykę prorodzinną?*, „Ethos” 8 (1995), nr 4, s. 8; J. Gręźlikowski, *Karta praw rodziny Stolicy Apostolskiej a międzynarodowe akty praw człowieka*, „Homo Dei” 63(1994), nr 1, s. 23.

<sup>4</sup> Zob. Benedykt XVI, *Szanować życie*, przemówienie (dalej – przem.), Rzym, 5.02.2006, „L'Osservatore Romano” wersja polska 27(2006), nr 4, s. 48; tenże, *Dobro i społeczeństwo nie mogą przetrwać bez wolontariatu*, spotkanie z wolontariuszami, Wiedeń, 9.09.2007, „L'Osservatore Romano” wersja polska 28(2007), nr 10-11, s. 30; tenże, *Dziękuję Panu za pielgrzymkę do Austrii*, AG, Rzym, 12.09.2007, „L'Osservatore Romano” wersja polska 28(2007), nr 10-11, s. 34; tenże, *Potrzebna jest globalizacja solidarności*, przem. do uczestników Kongresu zorganizowanego przez Fundację „Cenetsimus Annus – Pro Pontifice”, Rzym, 31.05.2008, „L'Osservatore Romano” wersja polska 29(2008), nr 7-8, s. 15. Por. także Papieska Rada Iustitia et Pax, *Kompendium Katolickiej Nauki Społecznej*, Kielce 2005, s. 274.

<sup>5</sup> Por. Benedykt XVI, *Lourdes jest miejscem jedności, nadziei, i nawrócenia*, procesja ze świętami, Lourdes 13.09.2008, „L'Osservatore Romano” wersja polska 29(2008), nr 10-11, s. 26; tenże, *Afrykanie powinni być pierwszymi twórcami swego rozwoju*, spotkanie z władzami politycznymi i korpusem dyplomatycznym, Luanda, 20.03.2009, „L'Osservatore Romano” wersja polska 30(2009), nr 5, s. 43.

trudnienia. W wyniku takiej sytuacji potęgują się problemy z realizacją podstawowych funkcji rodziny i małżeństwa. Podkreśla to papież, gdy pisze: „Kiedy tymczasowość zatrudnienia nie pozwala ludziom młodym założyć własnej rodziny, autentyczny i integralny rozwój społeczeństwa jest poważnie zagrożony”<sup>6</sup>. Główną miarą, jaką przykłada papież do pracy ludzkiej, jest miara rodziny. Człowiek może ukochać pracę dla niej samej, ale pełną miarą, według niego, jest miłość i serce wkładane w nią, które zespalają człowieka i jednoczą z najbliższymi w rodzinie. Przedsiębiorcy i pracodawcy mają obowiązek szanować godność pracy i człowieka oraz organizować miejsca pracy przy współdziałaniu zainteresowanych ludzi, uwzględniając szeroką paletę czynników kwalifikujących. Jednocześnie charakter pracy ludzkiej, względem podmiotu pracy, powinien być wpisany w kodeks pracy, który chroni pracownika, jego rodzinę oraz umożliwia osiągnięcie lepszego poziomu egzystencji i rozwój<sup>7</sup>.

Z tym wiąże się rola i charakter pracy zawodowej kobiety, którą docenia Benedykt XVI. Z jednej strony uczestniczy ona w swoim życiu zawodowym, a z drugiej wykonuje nie mniej ważną pracę wychowawczą i rodzicielską. Zdaniem papieża, należy stworzyć bodźce zachęcające kobietę do pozostawiania w domu w okresie sprawowania opieki nad dziećmi, ale także nie dyskryminować jej ze względu na to doniosłe powołanie macierzyńskie w polityce zatrudnienia. Inaczej obniża się realne dochody rodziny, uniemożliwia realizowanie powołania kobiety do macierzyństwa i prawa do spełnienia w sensie zawodowym<sup>8</sup>. Widać więc potrzebę wprowadzenia rozwiązań ustawowych ułatwiających kobietom godzenie pracy zawodowej z życiem rodzinnym. Ponadto papież zdecydowanie popiera taką politykę państwa, dzięki której stwarza się młodemu pokole-

---

<sup>6</sup> Benedykt XVI, *Przesłanie z okazji Światowego Dnia Wyżywienia*, Watykan, 4.10.2007, „L'Osservatore Romano” wersja polska 28(2007), nr 12, s. 7-8. Por. tenże, *Profetyczne powołanie chrześcijan i ich pasterzy*, spotkanie z biskupami Wielkiej Brytanii w Oscott College, Birmingham, 19.09.2010, „L'Osservatore Romano” wersja polska 31(2010), nr 11, s. 44.

<sup>7</sup> Zob. Benedykt XVI, Encyklika *Caritas in veritate*, Rzym, 29.06.2009, „L'Osservatore Romano” wersja polska 30(2009), nr 9, s. 14-15; tenże, *Dla dobra człowieka i całego społeczeństwa*, przem. do chrześcijańskich Stowarzyszeń Pracowników Włoskich (ACLI), Rzym, 27.01.2006, „L'Osservatore Romano” wersja polska 27(2006), nr 4, s. 27. O obowiązku współdziałania struktur państwowych i przedsiębiorców w celu zwiększenia zatrudnienia por.: J. Paweł II, Encyklika *Laborem exercens*, w: tenże, *Dzieła zebrane. Encykliki*, t. 1, Kraków 2006, s. 130-131; Papieska Rada Iustitia et Pax, *Kompendium Katolickiej Nauki Społecznej*, dok. cyt., s. 184.

<sup>8</sup> Zob. Benedykt XVI, *Migracja znakiem czasu*, orędzie (dalej – or.), Rzym, 18.10.2005, „L'Osservatore Romano” wersja polska 27(2006), nr 1, s. 4; tenże, *Wiara w „Boga bliskiego” gwarancją niezawodnej nadziei dla Afryki*, AG, Rzym, 1.04.2009, „L'Osservatore Romano” wersja polska 30(2009), nr 6, s. 48; tenże, *Odrzućcie niszczyielską moc nienawiści*, homilia (dalej – hom.), Nazaret, 14.05.2009, „L'Osservatore Romano” wersja polska 30(2009), nr 7-8, s. 40. Por. także Kongregacja Nauki Wiary, *List do biskupów Kościoła katolickiego o współdziałaniu mężczyzny i kobiety w Kościele i świecie*, Rzym, 31.05.2004, „L'Osservatore Romano” wersja polska 26(2005), nr 11-12, s. 38.

niu możliwości wychowania dzieci, bowiem globalizacja społeczeństw oraz tymczasowość zatrudnienia nie ułatwiają młodym ludziom zakładania własnych rodzin, co skutkuje brakiem autentycznego i integralnego rozwoju społeczeństw<sup>9</sup>.

Kolejnym wielkim zagrożeniem dla więzi rodzinnej jest emigracja zarobkowa. Jest ona bardzo poważnym problemem ekonomiczno-społecznym. Emigracja czasowa powoduje rozłąkę z rodziną. Dotyczy to głównie kobiet, które w celu utrzymania rodziny często podejmują się pracy dającej niskie zarobki. Każda rodzina pragnie mieć zapewniony podstawowy byt materialny, ale emigracja utrudnia zacieśnianie więzi rodzinnych. Prowadzi to do zubożenia tkanki społecznej i moralnej społeczności oraz do wykorzenienia kulturowego<sup>10</sup>. W tych tendencjach mają swój udział ruchy feministyczne, które pod wpływem ideologii maskulinistycznych dążą do zrównania płci, czego skutkiem ma być wykonywanie tych samych zawodów przez przedstawicieli obu płci<sup>11</sup>.

## 2. PRZYCZYNY POLITYCZNE

Na dezintegrację wspólnoty małżeńskiej mają wpływ także czynniki polityczne. Najpoważniejszym z nich jest negowanie naturalnego charakteru związku mężczyzny i kobiety. Próbuje się często zredefiniować małżeństwo jako związek partnerski, niekoniecznie mężczyzny i kobiety, oraz obdarzyć go takimi samymi prawami jak rodzinę. Stąd też niektóre kręgi polityczne domagają się zmiany prawa w tej kwestii. Według papieża Kościół przypominający nauczanie Jezusa na temat małżeństwa nie uprawia żadnej ideologii ani tym bardziej indoktrynacji. Każda bowiem ideologia służy własnym interesom jakiejś grupy społecznej oraz zbudowana jest na części prawdy o rzeczywistości. Natomiast Ko-

<sup>9</sup> Zob. Benedykt XVI, *W obronie chrześcijańskiego dziedzictwa Europy*, przem. do uczestników kongresu zorganizowanego przez Europejską Partię Ludową, Rzym, 30.03.2006, „L'Osservatore Romano” wersja polska 27(2006), nr 8, s. 20; tenże, *Kościół liczy na świadectwo chrześcijan w życiu politycznym*, przem. do przywódców Międzynarodówki Centrowych Demokratów, Rzym, 21.09.2007, „L'Osservatore Romano” wersja polska 28(2007), nr 12, s. 15; tenże, *Przesł. z okazji 45. Tygodnia Społecznego Katolików Włoskich*, Rzym, 12.10.2007, „L'Osservatore Romano” wersja polska 28(2007), nr 12, s. 25.

<sup>10</sup> Benedykt XVI, *Migracja znakiem czasu*, dz. cyt., s. 4. Por. Benedykt XVI, *Trzeba zapewnić wszystkim jednakowy dostęp do zasobów ziemi*, przem. do uczestników obchodów rocznicy powstania IFAD, Rzym, 20.02.2009, „L'Osservatore Romano” wersja polska 30(2009), nr 4, s. 27; tenże, *Nadszedł czas, aby muzułmanie i chrześcijanie solidarnie położyli kres przemocy i wojnom*, spotkanie z młodzieżą, Bkerke, 15.09.2012, „L'Osservatore Romano” wersja polska 33(2012), nr 9-10, s. 16.

<sup>11</sup> Zob. Benedykt XVI, *Odrzućcie niszczycielską moc nienawiści*, dz. cyt., s. 40. J. Ratzinger wyjaśnia: „Istota feminizmu polega na przewyżczeniu różnicy płci przez wprowadzenie wymienności wszystkich ról między mężczyzną a kobietą”. Zob. J. Ratzinger, *Raport o stanie wiary*. Z kardynałem Josephem Ratzingerem rozmawia Vittorio Messori, tłum. Z. Orsztyń, Kraków-Warszawa-Struga 1986, s. 80.

ściół w swym nauczaniu chroni niejako rozumienie związku mężczyzny i kobiety przed dewiacjami intelektu. Poprzez ten motywowany prawem naturalnym oraz wartościami religijnymi przekaz nie dokonuje zamachu na świeckość państwa. Zdaniem papieża, Kościół jest obrońcą prawa naturalnego, dobra wspólnego rodziny i szerszej społeczności<sup>12</sup>.

Zachowanie praw rodziny dzięki odpowiedniemu ustawodawstwu jest minimalnym, ale koniecznym warunkiem ochrony rodziny i gwarancji jej dobra jako podstawowej komórki społecznej. Dlatego obywatele państwa, także chrześcijanie, w imię praw obywatelskich i swobód religijnych winni mieć możliwość sprzeciwu wobec władzy, która godzi w naturalne prawa przysługujące rodzinom. Należy mieć na względzie, że małżeństwo nie jest jakąś konwencją kulturową, którą ktoś ustalił jako obowiązującą, ale wyrasta z samej natury człowieka oraz dobra osobistego i społecznego, jakie niesie związek mężczyzny i kobiety.

Kolejnym politycznym zagrożeniem trwałości rodziny jest domaganie się specyficznej ideologii sekularyzacji w pojmowaniu rodziny, jej znaczenia i celów oraz prezentowanie jej przez rządzących i elity polityczne. W bloku komunistycznym instytucje państwowe próbowały przejąć wychowawcze funkcje rodziny, co obniżało autorytet rodziców. Narzucano wręcz programowo amoralne modele życia, które miały zagwarantować kontrolę nad społeczeństwem w celu wykorzystania go do realizacji ideologii marksistowskiej. Część ludzi wyznających poglądy komunistyczne i będących przy sterach władzy po reformach ustrojowych zaczęła sprzyjać ideologii skrajnie liberalnej, która w imię specyficznie rozumianej wolności propagowała styl życia i modele społeczne odbiegające nie tylko od zasad zdrowego rozsądku, ale niejednokrotnie sprzeciwiające się naturze<sup>13</sup>. Jak inaczej nazwać tendencje do zrównania praw mniejszości, np. seksualnych, z prawami tradycyjnie rozumianej rodziny? W imię postępu i rozwoju, za którym idzie „nowoczesna moralność”, propaguje się wzorce życia będące w jawnej sprzeczności z integralnie rozumianą prawdą o człowieku i miłością małżeńską. Przedstawiany jest model rodziny, który nie jest oparty na związku mężczyzny i kobiety, ale na dowolnym związku osób. W istocie rzeczy zakłóca to ład społeczny i niesie negatywne skutki.

Liberalizacja zasad moralnych prowadzi do plagi rozwodów i aborcji. Należy podkreślić, że rozwód ma wymiar nie tylko prawny. Jego skutki są szczególnie dotkliwie odczuwane w sferze emocjonalnej. Z różnych względów poprzez

---

<sup>12</sup> Benedykt XVI, *Przem. Benedykta XVI na zakończenie wizyty*, spotkanie z biskupami szwajcarskimi, Rzym, 9.11.2006, „L'Osservatore Romano” wersja polska 28(2007), nr 1, s. 29. Por. także *Katechizm Kościoła katolickiego*, Poznań 1994, s. 503.

<sup>13</sup> Zob. J. Ratzinger, *Sumienie w dziejach*, w: tenże, *Kościół – Ekumenizm – Polityka* (dalej – KEP), Kolekcja Communio, nr 5, Poznań–Warszawa 1990, s. 213. Więcej o negatywnym aspekcie socjalizmu w płaszczyźnie społeczno-gospodarczej pisze J. Ratzinger, *Europa. Jej podwaliny dzisiaj i jutro*, tłum. S. Czerwik, Kielce 2005, s. 13, 27.

dza go „nieobecność” przynajmniej jednego z rodziców, który nie angażuje się w budowanie relacji i więzi rodzinnej. Rozwód oznacza dezintegrację rodziny i umacnia dehumanizujące postawy, ponieważ utwierdza młodych ludzi w przekonaniu, że związki małżeńskie zawsze cechuje nietrwałość. Tymczasem dojrzałość moralna przyszłych pokoleń zależy od poszanowania i utrwalenia modelu rodziny jako trwałej wspólnoty całego życia. Rozwód rozgrywa się przede wszystkim w sferze moralnej, godzi w godność człowieka, jest aktem wielkiej niesprawiedliwości w relacjach międzyludzkich. W wyniku rozejścia się małżonków zostają osierocone dzieci. To zjawisko-plaga obraża Boga, który jest gwarantem przymierza małżeńskiego. Papież wspomina o tym w następujących słowach:

Rozwód i aborcja to oczywiście decyzje różnej natury, do których dochodzi niekiedy w trudnych i dramatycznych okolicznościach; często powodują one urazy i są źródłem głębokich cierpień dla tego, kto je podejmuje. Ich ofiarami padają również niewinne istoty: dopiero co poczęte i jeszcze nie narodzone dziecko, dzieci przeżywające zerwanie więzów rodzinnych<sup>14</sup>.

Należy zauważyć, że tylko małżeństwo mężczyzny i kobiety jest podstawową, stabilną formą życia społecznego. Choć średnia wieku osób zawierających sakrament małżeństwa jest coraz wyższa, to jednak dzięki łasce Bożej mogą one tworzyć trwałe i wierne związki.

Instytucję rodziny niszczy również brak ustawodawstwa chroniącego prawo rodziców do wychowania własnych dzieci. Ochrona wszelkiego życia na każdym etapie, w szczególności w łonie matki i pod koniec życia, jest kluczowym priorytetem politycznym w dążeniu społeczeństw i państw, by ocalić przyszłość ludzkości i zabezpieczyć jej godny rozwój. Troska papieża o kulturę życia przejawia się między innymi w następujących słowach: „Ochrona życia od poczęcia do naturalnej śmierci, gdziekolwiek jest ono zagrożone, deptane, znieważane jest pierwszą powinnością, w której wyraża się prawdziwa etyka odpowiedzialności”<sup>15</sup>. Wiele rządów i państw nie tylko nie docenia roli rodziny, głównej szkoły pokoju, ale także związku polityki prorodzinnej z pokojem społecznym. Dochodzi nawet do niszczenia tej prakomórki wolności ludzkiej poprzez promocję polityki antynatalistycznej i proaborcyjnej. Z powyższym stwierdzeniem korespon-

<sup>14</sup> Benedykt XVI, *Otoczmy opieką osoby zranione*, przesłanie (dalej – przesł.) do uczestników kongresu poświęconego placdze aborcji i rozwodów, Sydney, 5.04.2008, „L'Osservatore Romano” wersja polska 29(2008), nr 5, s. 27. Por. także: Benedykt XVI, *Kościół gani i potępia wszelkie naruszenie godności i praw nieletnich*, przem. do uczestników XIX Zgromadzenia Plenarnego Papieskiej Rady ds. Rodziny, Rzym, 8.02.1010, „L'Osservatore Romano” wersja polska 31(2010), nr 3-4, s. 27. Więcej na temat podziału rozwodów na prawny, emocjonalny i skutki dla życia rodzinnego i społecznego zob. Z. Markocki, *Bezrobocie i alkoholizm jako czynniki dezintegrujące współczesną rodzinę*, „Pedagogika Rodziny” 2007, nr 1-2, s. 43.

<sup>15</sup> Benedykt XVI, *Dla dobra człowieka i całego społeczeństwa*, dz. cyt., s. 27.

dują słowa Benedykta XVI: „Fundamentalnym prawem człowieka, podstawą wszystkich innych praw, jest prawo do życia. Obejmuje ono życie od poczęcia do naturalnego kresu. Aborcja nie może zatem być prawem człowieka – jest jego zaprzeczeniem. Jest «głęboką raną społeczną»<sup>16</sup>.

Więzi rodzinne i status społeczny rodziny osłabia też żądanie od pracowników pełnej dyspozycyjności, co dezorganizuje życie osobiste. Powoduje to stres, potęguje depresje i odbiera nadzieję na przyszłość. Z innego rodzaju trudnościami zmagają się osoby migrujące z przyczyn materialnych bądź z powodu konfliktów militarnych. Wiele z nich doświadcza samotności i rozłąki, co wpływa na osłabienie, a skrajnych przypadkach nawet na zerwanie pierwotnych więzi rodzinnych<sup>17</sup>.

Papież domaga się, by państwa prowadziły integralną politykę prorodziną, co będzie wspierało rodziny odpowiedzialnie pochodzące do obowiązku wychowania i służby życiu. Benedykt XVI zachęca do obrony praw rodziny w aspekcie kulturowym, ekonomicznym oraz prawnym, np. poprzez stowarzyszenia. Wzywa państwa do udzielania godziwego wsparcia materialnego uzależnionego od liczby dzieci oraz sytuacji ekonomicznej. Chodzi o to, by tej pierwotnej społeczności zapewnić integralny rozwój. Rodzina potrzebuje domu, słusznie wynagradzanej pracy, szkół dla dzieci, podstawowej opieki zdrowotnej. Te wartości są konieczne do realizacji celów rodziny, budowania własnych relacji oraz pokoju społecznego jako owocu ładu moralnego. Pomyślność i rozwój rodziny w spo-

---

<sup>16</sup> Benedykt XVI, *Chcę być rzecznikiem tych, którzy nie mają głosu*, spotkanie ze światem polityki, Wiedeń, 7.09.2007, „L'Osservatore Romano” wersja polska 28(2007), nr 10-11, s. 18. Por. także: Benedykt XVI, Encyklika *Caritas in veritate*, dz. cyt., s. 9-10; 31; tenże, *Przem. Benedykta XVI na zakończenie wizyty*, przem. cyt., s. 27-30; tenże, *Osoba ludzka sercem pokoju*, or., Rzym, 8.12.2006, „L'Osservatore Romano” wersja polska 28(2007), nr 2, s. 5; tenże, *Życie jest pierwszym dobrem, jakie otrzymujemy od Boga, i podstawą wszystkich innych*, przem. do uczestników zgromadzenia plenarnego papieskiej Akademii „Pro Vita”, Rzym, 24.02.2007, „L'Osservatore Romano” wersja polska 28(2007), nr 5, s. 44; Więcej na temat aborcji pisze J. Ratzinger: „Trzy wypaczenia: aborcja, eutanazja, samobójstwo są naturalnie pochodną tej podstawowej decyzji – wyrzeczenia się wiecznej odpowiedzialności i wiecznej nadziei. Żądza życia przekształca się w obrzydzenie życiem i w nicość jego spełnień. Także i tutaj konsekwencją jest unicestwienie człowieka. Człowiek potrzebuje etosu, by być sobą”. J. Ratzinger, *Czas przemian w Europie. Miejsce Kościoła i świata*, tłum. M. Mijalska, Kraków 2005, s. 34. Wspieranie rozwoju integralnego rodziny jest obowiązkiem państwa. Zob. tenże, *Wolność i wyzwolenie*, w: J. Ratzinger, *KEP*, s. 292; tenże, *Wiara – prawda – tolerancja. Chryścijaństwo a religie świata*, tłum. R. Zajączkowski, Kielce 2004, s. 195; *Sól ziemi. Chryścijaństwo i Kościół Katolicki na przełomie tysiącleci*. Z kardynałem Josephem Ratzingerem (Benedyktem XVI) rozmawia Peter Seewald, tłum. G. Sowiński, Kraków 2005, s. 175-179; J. Ratzinger, *Europa Benedykta w kryzysie kultur*, tłum. W. Dzieża, Częstochowa 2005, s. 76-77, 82-83.

<sup>17</sup> Zob. Benedykt XVI, *Rodzina migrująca*, or., Rzym, 18.10.2006, „L'Osservatore Romano” wersja polska 28(2007), nr 1, s. 4; tenże, *Wojna nigdy niczego nie rozwiązuje*, przem. do korpusu dyplomatycznego, Rzym, 8.01.2009, „L'Osservatore Romano” wersja polska 30(2009), nr 2, s. 7.



łączości leży w gestii nie tylko samych zainteresowanych, ale wchodzi w skład koniecznego interwencjonizmu państwa. Pomoc materialna państwa realizowana poprzez zasiłki, ulgi podatkowe powinna dotyczyć w szczególności rodzin wielodzietnych i matek samotnie wychowujących dzieci. Powinien być to priorytet polityki prorodzinnej państwa, które chroni życie od początku do naturalnej śmierci<sup>18</sup>. Prawo obywateli do założenia rodziny, obrony jej prywatności, prokreacji i decydowania o liczbie potomstwa nakłada na rządy obowiązek troski o ich potrzeby, a także ochrony przed naciskami ideologicznymi, prawnymi lub ekonomicznymi. Zdaniem papieża, świadectwem dbałości państwa o rodzinę jest to, że żyje ona „autentycznie w pokoju, kiedy nikomu nie brakuje tego, co niezbędne, a majątkiem rodzinnym – owocem pracy jednych, oszczędności innych i czynnej współpracy wszystkich – dobrze się gospodaruje w duchu solidarności, unikając nadmiaru i bez marnotrawstwa”<sup>19</sup>.

<sup>18</sup> Benedykt XVI, *Osoba ludzka i dobro wspólne w centrum zarządzania sprawami publicznymi*, przem. do władz regionu Lacjum, miasta i prowincji Rzymu, Rzym, 14.01.2010, „L'Osservatore Romano” wersja polska 31(2010), nr 3-4, s. 12. Por. także: J. Paweł II, Encyklika *Evangelium vitae*, w: tenże, *Dziela zebrane. Encykliki*, t. 1, Kraków 2006, s. 576, tenże, Adhortacja *Ecclesia in Oceania*, w: tenże, *Dziela zebrane. Adhortacje*, t. 2, Kraków 2006, s. 841; E. Sgrecci, *Stolica Apostolska a Międzynarodowy Rok Rodziny*, wystąpienie na konferencji ONZ, 26.04.1993, La Valletta, „L'Osservatore Romano” wersja polska 14(1993), nr 8-9, s. 32, J. Paweł II, *Sprawa Boża winna jednoczyć wspólnotę Kościoła*, audiencja papieska dla pielgrzymów z diecezji bielsko-żywieckiej, Rzym, 23.05.1996, „L'Osservatore Romano” wersja polska 17(1996), nr 7-8, s. 54.

<sup>19</sup> Benedykt XVI, *Rodzina wspólnotą pokoju*, Rzym, 1.01.2008, „L'Osservatore Romano” wersja polska 29(2008), nr 1, s. 26. Zob. tenże, *Obrona rodziny jest obroną dobra osoby i społeczeństwa*, przem. przed modlitwą „Anioł Pański”, Rzym, 30.12.2007, „L'Osservatore Romano” wersja polska 29(2008), nr 2, s. 21; tenże, *Żaden człowiek nie powinien umierać w samotności*, przem. do uczestników zgromadzenia ogólnego Papieskiej Akademii *Pro Vita* i zorganizowanego przez nią kongresu, Rzym, 25.02.2008, „L'Osservatore Romano” wersja polska 29(2008), nr 4, s. 31; tenże, *Aborcja nie rozwiązuje problemów społecznych*, przem. do włoskiego Ruchu Obrony Życia, Rzym, 12.05.2008, „L'Osservatore Romano” wersja polska 29(2008), nr 6, s. 41; tenże, *Potrzebny jest umiar i solidarność, aby zwalczyć ubóstwo*, hom., Rzym, 1.01.2009, „L'Osservatore Romano” wersja polska 30(2009), nr 2, s. 42; tenże, *Rodzina szkołą wartości ludzkich i chrześcijańskich*, przesł. do uczestników spotkania rodzin, Rzym, 17.01.2009, „L'Osservatore Romano” wersja polska 30(2009), nr 3, s. 24. O zagrożeniach dla wychowania moralnego w rodzinie na przestrzeni historii zob.: Pius XI, Encyklika *Divini Illius Magistri*, Rzym, 31.12.1929, tekst polski, 16.04.2010, [http://www.nonpossumus.pl/encykliki/Pius\\_XI/divini\\_illius\\_magistri/](http://www.nonpossumus.pl/encykliki/Pius_XI/divini_illius_magistri/), nr 44, 45; J. Paweł II, Encyklika *Centesimus annus*, w: tenże, *Dziela zebrane. Encykliki*, t. 1, Kraków 2006, s. 437, Sobór Watykański II, *Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim Gravissimum educationis*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań 1968, s. 316-317; J. Paweł II, *Pomagajmy młodym budować fundament pod ich przyszłe życie*, Sosnowiec, 14.06.1999, „L'Osservatore Romano” wersja polska 20(1999) nr 8, s. 90; J. Paweł II, *W obronie życia i zdrowia każdej osoby ludzkiej*, przesł. do członków Papieskiej Akademii „Pro Vita”, Rzym, 30.03.2006, „L'Osservatore Romano” wersja polska 26(2005), nr 6, s. 35.

### 3. PRZYCZYNY ETYCZNE

Na rozpad więzi małżeńskiej i rodzinnej mają też wpływ czynniki etyczne. Zdaniem papieża, wszystko, co godzi w godność osoby, jest jednocześnie zagrożeniem etycznym dla małżeństwa i rodziny. W rodzinie kumulują się jak w soczewce mikro- i makroproblemy społeczne. W sytuacji aksjologicznego pluralizmu prowadzącego do zaniku wrażliwości na obiektywne wartości rodzina traci uprzywilejowane miejsce w strukturach społecznych. Upowszechnia się przekonanie, że instytucja rodziny – niezastąpiona dotąd postać życia społecznego – może być zastąpiona przez alternatywne związki partnerskie. Dominuje kultura liberalizmu. Wolność jako idea i prawo życia jest w niej podbudową obyczajowości tworzonej w dziedzinie relacji małżeńskich. Brak szacunku dla cielesnej sfery ludzkiej egzystencji skutkuje instrumentalnym traktowaniem człowieka, w szczególności kobiety. Funkcja macierzyńska i prokreacyjna zostają oddzielone od powołania kobiety oraz uznane za ograniczenie jej wolności.

Ponadto promuje się laicką filozofią miłości jako determinantę życia małżeńskiego podkreślającą tylko wymiar cielesnej przyjemności i warunkową logikę dawania siebie. Wykorzystując siłę instynktu seksualnego, człowiek zaciera granice między tym, co należy do jego naturalnych zapotrzebowań, a tym, co ma charakter dewiacji biologicznych, psychicznych czy społecznych. Dlatego niektórzy środowiska uważają, że każdy rodzaj związku jest absolutnie normalny, i sugerują moralność bez dyskryminacji oraz absolutyzują wolność. Warto pamiętać, że płciowość, eros i małżeństwo mężczyzny i kobiety występują razem i są naturalne. Obecnie wiele osób nie rozumie takich pojęć i wartości rodzinnych, jak: heteroseksualność małżeństw, płodność, uczciwość, wierność<sup>20</sup>.

Na dezintegrację wspólnoty małżeńskiej w największym stopniu wpływa kwestionowanie jej nierozzerwalności. Rodzina zbudowana na fundamencie nierozzerwalnego małżeństwa mężczyzny i kobiety jest środowiskiem, w którym człowiek godnie wzrasta i rozwija się kompleksowo<sup>21</sup>. Żyjąc w kulturze relatywizmu, ciągłych przemian społeczno-ekonomicznych, człowiek znajduje coraz mniej stabilnych punktów oparcia dla kształtowania swojego etosu. Nierozzerwalność małżeńską coraz częściej traktuje się jako utopię i pobożną mrzonkę, a małżeństwo jako zwykły sposób formalizacji społecznej więzi uczuciowej. W mniemaniu wielu środowisk małżeństwo jest czymś przypadkowym, jest prawną nadbudową więzi uczuciowej, którą można manipulować według własnego upodobania<sup>22</sup>. Natomiast

<sup>20</sup> Benedykt XVI, *Szanować życie*, przem. cyt., s. 48, tenże, Adhortacja apostolska *Sacramentum Caritatis*, Rzym, 22.02.2007, „L'Osservatore Romano” wersja polska 28(2007), nr 4, s. 16.

<sup>21</sup> Benedykt XVI, *Rodzice, bądźcie przykładem wiary, nadziei i miłości*, Walencja, 9.07.2006, „L'Osservatore Romano” wersja polska 27(2006), nr 9-10, s. 16-18.

<sup>22</sup> Benedykt XVI, *Piękno prawdy o małżeństwie, objawionej przez Chrystusa*, przem. do pracowników Trybunału Roty Rzymskiej, Rzym, 27.01.2007, „L'Osservatore Romano” wersja polska 28(2007), nr 5, s. 31.

papież przypomina, że miłość małżeńska nie jest dziełem chwili, ale wymaga dojrzałości i cierpliwości od złączonych nią ludzi, aby umieli nieustannie przyjmować drugiego człowieka jako dar Boży. Ponadto nierozzerwalność małżeńska nie wynika wyłącznie z nieodwołalnego zobowiązania zawierających je stron, ale jest wpisana w naturę mocnej więzi ustanowionej przez Boga<sup>23</sup>. Małżeństwo jest sakramentem urzeczywistniającym w ludziach Boży plan miłości. Taka wizja życia małżeńskiego ma wpływ na budowanie sprawiedliwości i pokoju w społeczeństwie. Rodzina jest także pierwszą i naturalną przestrzenią przekazywania wartości, które kształtują osobowość dziecka.

Benedykt XVI zauważa, że wzrost liczby konkubinatów oraz niechęć do deklarowania dożgonnej wierności odbija się negatywnie na dobru i szczęściu dzieci. Nie można zapomnieć, że prawdziwe szczęście w rodzinie nie jest możliwe bez wierności małżeńskiej<sup>24</sup>. Inaczej pozbawia się dzieci bezpiecznego środowiska i stabilności potrzebnych do prawidłowego rozwoju. Ma to negatywny wpływ na dobro społeczeństwa, które pozbawione zostaje spójności i moralnej wrażliwości jako swojej podstawy etycznej. Zdumiewa, że z jednej strony nie kwestionuje się prawa dziecka do wychowania, ciepła rodzinnego, a z drugiej nie przeciwstawia się mentalności czasowego związku. Stąd też papież postuluje dłuższe przygotowanie się do przyjęcia sakramentu małżeństwa obejmujące trzy etapy: przygotowanie dalsze, bliższe oraz bezpośrednie. Chodzi o to, by głębiej uświadomić sobie naturę, cel i skutki sakramentu małżeństwa dla życia indywidualnego i społecznego<sup>25</sup>.

Wzorem dla wszystkich chrześcijańskich małżeństw jest związek Józefa i Maryi, który przedstawia zjednoczenie Chrystusa z Kościołem. Święta Rodzina Maryi, Józefa i Jezusa jako ikona Boga – zdaniem Benedykta XVI – pokazuje, że nic oprócz miłości nie może stać się centrum jej życia, a wszystko inne musi dążyć do umacniania i rozwoju jej potencjału. Uczestnicząc we wspólnocie Maryi i Józefa, Jezus uświęcił rzeczywistość rodziny, napełnił ją Bożą łaską i objawił jej powołanie<sup>26</sup>. Ponadto poprzez uczestnictwo w akcie stwórczym rodzice otrzymują dzieci w darze, podejmują się je wychowywać i pomóc im wzrastać w człowieczeństwie. Podkreśla to papież, gdy pisze: „Dzięki płodności miłości

<sup>23</sup> Por. tamże, s. 32.

<sup>24</sup> Benedykt XVI, *Jesteście młodym obliczem Kościoła i ludzkości*, spotkanie z młodzieżą na stadionie miejskim Pacaembu, Sao Paulo, 10.05.2007, „L'Osservatore Romano” wersja polska 28 (2007), nr 7-8, s. 20.

<sup>25</sup> Por. Benedykt XVI, „*Tak*” dla życia, „*tak*” dla miłości i „*tak*” dla pragnień obecnych w sercu nas wszystkich, spotkanie z biskupami, Waszyngton, 16.04.2008, „L'Osservatore Romano” wersja polska 29(2008), nr 5, s. 43; tenże, *Trzeba, by każdy czuł się w Kościele jak u siebie*, spotkanie z Konferencją Episkopatu Francji, Lourdes, 14.09.2008, „L'Osservatore Romano” wersja polska 29(2008), nr 10-11, s. 34, tenże, *Kościół gani i potępia wszelkie naruszenie godności i praw nieletnich*, dz. cyt., s. 27.

<sup>26</sup> Benedykt XVI, *Obrona rodziny jest obroną dobra osoby i społeczeństwa*, dz. cyt., s. 21.

małżeńskiej mężczyzna i kobieta uczestniczą w stwórczym akcie Ojca i ukazują wyraźnie, że u początków ich oblubieńczego życia istnieje szczere «tak», powiedziane sobie wzajemnie i rzeczywiście przeżywane we wzajemnej relacji, pozostając zawsze otwarte na życie<sup>27</sup>. Człowiek obdarzony jest godnością przysługującą mu od poczęcia do naturalnej śmierci. Zostaje poczęty w rodzinie ludzkiej, która jest naturalnym środowiskiem wychowawczym, gdzie są pielęgnowane wartości nie tylko religijne, ale także powszechnie uznawane przez ludzi. To miłość Jezusa jest najważniejszym źródłem życia dla rodziny. Pisze o tym Benedykt XVI: „Dlatego też powołaniem rodzin jest żyć tym rodzajem miłości, bowiem Pan jest ręką, że będzie to możliwe dzięki miłości ludzkiej, wrażliwej, gorącej i miłosiernej, takiej jak miłość Chrystusa”<sup>28</sup>. Dlatego oprócz wychowania do wiary, która inkarnuje miłość, potrzeba także pedagogii wolności. Taka wrażliwość moralna rodziców wyzwala logikę bezinteresowności u dzieci i radość życia oraz przeciwdziała hedonizmowi, który banalizuje relacje międzyludzkie i pozbawia je wartości.

Dlatego należy angażować się w obronę przyrodzonej godności i wielkiej wartości małżeństwa i rodziny oraz tworzyć warunki sprzyjające przyjmowaniu życia i ochronie instytucji rodziny opartej na małżeństwie<sup>29</sup>. Wychowanie moralne w rodzinie ma charakter holistyczny. Jest długofalowym procesem życiowym. Kochająca rodzina, pierwsza „kolebka życia i miłości”, pomaga młodemu człowiekowi w nabywaniu umiejętności samowychowania, w dążeniu do wewnętrznej harmonii oraz jest czynnikiem socjalizującym. Dziecko zdobywa w niej wiedzę o sobie samym i świecie, wartościach, które są ważne dla życia, a dzięki świadectwu chrześcijańskiej komunii rodziców kształtują się właściwe postawy u dzieci. Dojrzała wspólnota rodzinna wyzwala wszystkich z egoizmu, który zamyka w sobie, oraz sprzyja kulturze wielkoduszności i wyrzeczenia<sup>30</sup>.

---

<sup>27</sup> Benedykt XVI, *Encyklika, która stała się znakiem sprzeciwu*, przem. do uczestników Kongresu z okazji 40-lecia encykliki Pawła VI *Humanae vitae*, Rzym, 10.05.2008, „L'Osservatore Romano” wersja polska 29(2008), nr 6, s. 40.

<sup>28</sup> Benedykt XVI, *Rodzina niezastąpionym dobrem dla narodów*, Walencja, 8.07.2006, „L'Osservatore Romano” wersja polska 27(2006), nr 9-10, s. 15.

<sup>29</sup> Zob. Benedykt XVI, *Aborcja nie rozwiązuje problemów społecznych*, dz. cyt., s. 41.

<sup>30</sup> Zob. Benedykt XVI, *Przyszłość ludzkości idzie przez rodzinę*, przem. do uczestników sesji plenarnej papieskiej rady ds. Rodziny, Rzym, 13.05.2006, „L'Osservatore Romano” wersja polska 27(2006), nr 8, s. 18; tenże, *Powołanie i misja rodziny*, rozważanie przed modlitwą „Anioł Pański”, Rzym, 31.12.2006, „L'Osservatore Romano” wersja polska 28(2007), nr 2, s. 51; tenże, *Imię Boga imieniem sprawiedliwości*, spotkanie z korpusem dyplomatycznym, Rzym, 7.01.2008, „L'Osservatore Romano” wersja polska 29(2008), nr 2, s. 35; tenże, *Dobra rodzina jest najlepszą szkołą życia*, modlitwa maryjna z papieżem, Rzym, 27.12.2009, „L'Osservatore Romano” wersja polska 31(2010), nr 2, s. 59; tenże, *Prawdziwy pokój jest przede wszystkim Bożym darem*, hom. w uroczystość w uroczystość Świętej Bożej Rodzicielki Maryi, Rzym, 1.01.2008, „L'Osservatore Romano” wersja polska 29(2008), nr 2, s. 23.

## ZAKOŃCZENIE

Zdaniem Benedykta XVI, rodzina jest zagadnieniem ciągle aktualnym i wymaga nieustannego namysłu ze strony nauk humanistycznych. W związku z pogłębianiem się kryzysu, który ją dotknął, należy podjąć działania w różnych obszarach. Na złą kondycję rodzin wpływa niesprawiedliwy system podatkowy. Dochodzą do tego zgubne ideologie, które preferują swoistą antropologię bez Boga. Tymczasem na przyczyny rozpadu rodziny należy patrzeć integralnie. Niezwykle istotną rolę odgrywają czynniki etyczne i religijne. Odrzucanie tradycji moralnych, religijnych prowadzi do duchowego rozkładu rodzin i narodów, niszczy oparty na tych wartościach ład społeczny. Potrzebne jest uświadomienie tego społeczeństwu i podejmowanie działań w rodzinie i na rzecz rodziny, aby wspomagać ją w pełnieniu przez nią określonych funkcji. Należy umacniać to, co jest w nich dobre i budujące, i jednocześnie przeciwdziałać temu, co trudne i bolesne, ponieważ od kondycji moralnej przyszłych rodzin zależy ład moralny w państwie.

## SUMMARY

The family is a place where moral order is formed and the humanization of a person takes place. Currently, due to various factors it undergoes its crisis. The article analyses the most important causes of the disintegration of marriage and the family, according to Benedict XVI teaching. The economic, political and ethical factors were taken into account. Understanding them will help in developing the renewal mechanisms to reconstruct the social and religious aspects of our life. It is in fact a crisis of faith and the anthropology of man, which are the sources of these difficulties as far as marriage, its nature and goals are concerned. In addition, there are also ideological factors that are destructive to the social aspect of life. The Pope emphasizes that the family is called to mutual love and unity, and should be open to its fruits. Accepting the gift of life and responsibility for education becomes a right and duty and in this way we show our will to follow the order established by God. Christian life is a sign of a healthy family, in which the main and fundamental value is believing in God, Jesus Christ and the service to your loved ones in the community of the Church and the State.

**Keywords**

family, causes of the crisis, divorce

## BIBLIOGRAFIA

**1. Nauczanie Benedykta XVI**

- Aborcja nie rozwiązuje problemów społecznych*, przem. do włoskiego Ruchu Obrony Życia, Rzym, 12.05.2008, „L'Osservatore Romano” wersja polska 29(2008), nr 6, s. 41-42.
- Adhortacja apostolska *Sacramentum Caritatis*, Rzym, 22.02.2007, „L'Osservatore Romano” wersja polska 28(2007), nr 4, s. 4-42.

- Afrykanie powinni być pierwszymi twórcami swego rozwoju*, spotkanie z władzami politycznymi i korpusem dyplomatycznym, Luanda, 20.03.2009, „L'Osservatore Romano” wersja polska 30(2009), nr 5, s. 42-43.
- Chcę być rzecznikiem tych, którzy nie mają głosu*, Spotkanie ze światem polityki, Wiedeń 7.09.2007, „L'Osservatore Romano” wersja polska 28(2007), nr 10-11, s. 16-19.
- Dla dobra człowieka i całego społeczeństwa*, przemówienie (dalej-przem.) do chrześcijańskich Stowarzyszeń Pracowników Włoskich (ACLI), Rzym, 27.01.2006, „L'Osservatore Romano” wersja polska 27(2006), nr 4, s. 27-28.
- Dobra rodzina jest najlepszą szkołą życia*, Modlitwa maryjna z Papieżem, Rzym, 27.12.2009, „L'Osservatore Romano” wersja polska 31(2010), nr 2, s. 59.
- Dobro i społeczeństwo nie mogą przetrwać bez wolontariatu*, spotkanie z wolontariuszami, Wiedeń, 9.09.2007, „L'Osservatore Romano” wersja polska 28(2007), nr 10-11, s. 30-32.
- Dziękuję Panu za pielgrzymkę do Austrii*, AG, Rzym, 12.09.2007, „L'Osservatore Romano” wersja polska 28(2007), nr 10-11, s. 33-34.
- Encyklika *Caritas in veritate*, Rzym, 29.06.2009, „L'Osservatore Romano” wersja polska 30(2009), nr 9, s. 4-35.
- Encyklika, która stała się znakiem sprzeciwu*, przem. do uczestników Kongresu z okazji 40-lecia encykliki Pawła VI HV, Rzym, 10.05.2008, „L'Osservatore Romano” wersja polska 29(2008), nr 6, s. 39-40.
- Imię Boga imieniem sprawiedliwości*, spotkanie z korpusem dyplomatycznym, Rzym, 7.01.2008, „L'Osservatore Romano” wersja polska 29(2008), nr 2, s. 32-36.
- Jesteście młodym obliczem Kościoła i ludzkości*, spotkanie z młodzieżą na stadionie miejskim Pacaembu, Sao Paulo, 10.05.2007, „L'Osservatore Romano” wersja polska 28(2007), nr 7-8, s. 18-21.
- Kościół gani i potępia wszelkie naruszenie godności i praw nieletnich*, przem. do uczestników XIX Zgromadzenia Plenarnego Papieskiej Rady ds. Rodziny, Rzym, 8.02.2010, „L'Osservatore Romano” wersja polska 31(2010), nr 3-4, s. 26-27.
- Kościół liczy na świadectwo chrześcijan w życiu politycznym*, przem. do przywódców Międzynarodówki Centrowych Demokratów, Rzym, 21.09.2007, „L'Osservatore Romano” wersja polska 28(2007), nr 12, s. 15-16.
- Lourdes jest miejscem jedności, nadziei, i nawrócenia*, procesja ze świecami, Lourdes 13.09.2008, „L'Osservatore Romano” wersja polska 29(2008), nr 10-11, s. 25-28.
- Migracja znakiem czasu*, Rzym, 18.10.2005, „L'Osservatore Romano” wersja polska 27(2006), nr 1, s. 3-5.
- Nadszedł czas, aby muzułmanie i chrześcijanie solidarnie położyli kres przemocy i wojnom*, spotkanie z młodzieżą, Bkerke, 15.09.2012, „L'Osservatore Romano” wersja polska 33(2012), nr 9-10, s. 15-17.

- Obrona rodziny jest obroną dobra osoby i społeczeństwa*, rozważanie przed modlitwą „Anioł Pański”, Rzym, 30.12.2007, „L'Osservatore Romano” wersja polska 29(2008), nr 2, s. 21.
- Odrzućcie niszczycielską moc nienawiści*, Nazaret, 14.05.2009, „L'Osservatore Romano” wersja polska 30(2009), nr 7-8, s. 39-40.
- Osoba ludzka i dobro wspólne w centrum zarządzania sprawami publicznymi*, przem. do władz regionu Lacjum, miasta i prowincji Rzymu, Rzym, 14.01.2010, „L'Osservatore Romano” wersja polska 31(2010), nr 3-4, s. 11-12.
- Osoba ludzka sercem pokoju*, Rzym, 8.12.2006, „L'Osservatore Romano” wersja polska 28(2007), nr 2, s. 4-8.
- Otoczmy opieką osoby zranione*, przesł. do uczestników kongresu poświęconego placdze aborcji i rozwodów, Sydney, 5.04.2008, „L'Osservatore Romano” wersja polska 29(2008), nr 5, s. 27-28.
- Piękno prawdy o małżeństwie, objawionej przez Chrystusa*, przem. do pracowników Trybunału Roty Rzymskiej, Rzym, 27.01.2007, „L'Osservatore Romano” wersja polska 28(2007), nr 5, s. 31-33.
- Potrzebna jest globalizacja solidarności*, przem. do uczestników Kongresu zorganizowanego przez Fundację „Cenetsimus Annus-Pro Pontifice”, Rzym, 31.05.2008, „L'Osservatore Romano” wersja polska 29(2008), nr 7-8, s. 15-16.
- Potrzebny jest umiar i solidarność, aby zwalczyć ubóstwo*, Rzym, 1.01.2009, „L'Osservatore Romano” wersja polska 30(2009), nr 2, s. 40-42.
- Powołanie i misja rodziny*, Rozważanie przed modlitwą „Anioł Pański”, Rzym, 31.12.2006, „L'Osservatore Romano” wersja polska 28(2007), nr 2, s. 51.
- Prawdziwy pokój jest przede wszystkim Bożym darem*, homilia w uroczystość Świętej Bożej Rodzicielki Maryi, Rzym, 1.01.2008, „L'Osservatore Romano” wersja polska 29(2008), nr 2, s. 23-25.
- Profetyczne powołanie chrześcijan i ich pasterzy*, spotkanie z biskupami Wielkiej Brytanii w Oscott College, Birmingham, 19.09.2010, „L'Osservatore Romano” wersja polska 31(2010), nr 11, s. 43-44.
- Przem. Benedykta XVI na zakończenie wizyty*, spotkanie z biskupami szwajcarskimi, Rzym, 9.11.2006, „L'Osservatore Romano” wersja polska 28(2007), nr 1, s. 27-30.
- Przesł. z okazji 45. Tygodnia Społecznego Katolików Włoskich*, Rzym, 12.10.2007, „L'Osservatore Romano” wersja polska 28(2007), nr 12, s. 8-9.
- Przesłanie z okazji Światowego Dnia Wyżywienia*, Watykan, 4.10.2007, „L'Osservatore Romano” wersja polska 28(2007), nr 12, s. 7-8.
- Przyszłość ludzkości idzie przez rodzinę*, przem. do uczestników sesji plenarnej papieskiej rady ds. Rodziny, Rzym, 13.05.2006, „L'Osservatore Romano” wersja polska 27(2006), nr 8, s. 17-18.
- Rodzice, bądźcie przykładem wiary, nadziei i miłości*, Walencja, 9.07.2006, „L'Osservatore Romano” wersja polska 27(2006), nr 9-10, s. 16-18.

- Rodzina migrująca*, Rzym, 18.10.2006, „L'Osservatore Romano” wersja polska 28(2007), nr 1, s. 4-5.
- Rodzina niezastąpionym dobrem dla narodów*, Walencja, 8.07.2006, „L'Osservatore Romano” wersja polska 27(2006), nr 9-10, s. 14-16.
- Rodzina szkołą wartości ludzkich i chrześcijańskich*, przesł. do uczestników spotkania rodzin, Rzym, 17.01.2009, „L'Osservatore Romano” wersja polska 30(2009), nr 3, s. 22-24.
- Rodzina wspólnotą pokoju*, Rzym, 1.01.2008, „L'Osservatore Romano” wersja polska 29(2008), nr 1, s. 25-28.
- Szanować życie*, Modlitwa niedzielna z Papieżem, Rzym, 5.02.2006, „L'Osservatore Romano” wersja polska 27(2006), nr 4, s. 48.
- „Tak” dla życia, „tak” dla miłości i „tak” dla pragnień obecnych w sercu nas wszystkich*, spotkanie z biskupami, Waszyngton, 16.04.2008, „L'Osservatore Romano” wersja polska 29(2008), nr 5, s. 41-45.
- Trzeba, by każdy czuł się w Kościele jak u siebie*, spotkanie z Konferencją Episkopatu Francji, Lourdes, 14.09.2008, „L'Osservatore Romano” wersja polska 29(2008), nr 10-11, s. 32-35.
- Trzeba zapewnić wszystkim jednakowy dostęp do zasobów ziemi*, przem. do uczestników obchodów rocznicy powstania IFAD, Rzym, 20.02.2009, „L'Osservatore Romano” wersja polska 30(2009), nr 4, s. 27-28.
- W obronie chrześcijańskiego dziedzictwa Europy*, przem. do uczestników kongresu zorganizowanego przez Europejską Partię Ludową, Rzym, 30.03.2006, „L'Osservatore Romano” wersja polska 27(2006), nr 8, s. 19-20.
- Wojna nigdy niczego nie rozwiązuje*, przem. do korpusu dyplomatycznego, Rzym, 8.01.2009, „L'Osservatore Romano” wersja polska 30(2009), nr 2, s. 4-8.
- Wiara w „Boga bliskiego” gwarancją niezawodnej nadziei dla Afryki*, audyencja generalna (dalej – AG), Rzym, 1.04.2009, „L'Osservatore Romano” wersja polska 30(2009), nr 6, s. 48-50.
- Wspólna deklaracja Papieża Benedykta XVI i Patriarchy Bartłomieja I*, AG, Rzym, 30.11.2006, „L'Osservatore Romano” wersja polska 28(2007), nr 2, s. 28-29.
- Żaden człowiek nie powinien umierać w samotności*, przem. do uczestników zgromadzenia ogólnego Papieskiej Akademii *Pro Vita* i zorganizowanego przez nią kongresu, Rzym, 25.02.2008, „L'Osservatore Romano” wersja polska 29(2008), nr 4, s. 29-31.
- Życie jest pierwszym dobrem, jakie otrzymujemy od Boga, i podstawą wszystkich innych*, przem. do uczestników zgromadzenia plenarnego papieskiej Akademii „Pro Vita”, Rzym, 24.02.2007, „L'Osservatore Romano” wersja polska 28(2007), nr 5, s. 44-45.



## 2. Publikacje J. Ratzingera

- Czas przemian w Europie. Miejsce Kościoła i świata*, tłum. M. Mijalska, Kraków 2005.
- Europa Benedykta w kryzysie kultur*, tłum. W. Dzieża, Częstochowa 2005.
- Europa. Jej podwaliny dzisiaj i jutro*, tłum. S. Czerwik, Kielce 2005.
- Kościół-Ekumenizm-Polityka*, Kolekcja Communio, nr 5, Poznań–Warszawa 1990.
- Raport o stanie wiary*. Z kardynałem Josephem Ratzingerem rozmawia Vittorio Messori, tłum. Z. Orsztyń, Kraków–Warszawa–Struga 1986.
- Sól ziemi. Chrześcijaństwo i Kościół Katolicki na przełomie tysiącleci*, Z kardynałem Josephem Ratzingerem (Benedyktem XVI) rozmawia Peter Seewald, tłum. G. Sowiński, Kraków 2005.
- Sumienie w dziejach*, w: *Kościół-Ekumenizm-Polityka*, s. 212-223.
- Wiara-prawda-tolerancja. Chrześcijaństwo a religie świata*, tłum. R. Zajączkowski, Kielce 2004.
- Wolność i wyzwolenie*, w: *Kościół-Ekumenizm-Polityka*, s. 287-304.

## 3. Inne

- Gręźlikowski J., *Karta praw rodziny Stolicy Apostolskiej a międzynarodowe akty praw człowieka*, „Homo Dei” 63(1994), nr 1, s. 13-25.
- Jan Paweł II, Adhortacja *Ecclesia in Oceania*, w: tenże, *Dzieła zebrane. Adhortacje*, t. 2, Kraków 2006, s. 801-851.
- Jan Paweł II, Encyklika *Centesimus annus*, w: tenże, *Dzieła zebrane. Encykliki*, t. 1, Kraków 2006, s. 399-447.
- Jan Paweł II, Encyklika *Evangelium vitae*, w: tenże, *Dzieła zebrane. Encykliki*, t. 1, Kraków 2006, s. 533-613.
- Jan Paweł II, Encyklika *Laborem exercens*, w: tenże, *Dzieła zebrane. Encykliki*, t. 1, Kraków 2006, s. 107-145.
- Jan Paweł II, *Pomagajmy młodym budować fundament pod ich przyszłe życie*, Sosnowiec, 14.06.1999, „L'Osservatore Romano” wersja polska 20(1999), nr 8, s. 89-91.
- Jan Paweł II, *Sprawa Boża winna jednoczyć wspólnotę Kościoła*, audiencja papieska dla pielgrzymów z diecezji bielsko-żywieckiej, Rzym, 23.05.1996, „L'Osservatore Romano” wersja polska 17(1996), nr 7-8, s. 53-54.
- Jan Paweł II, *W obronie życia i zdrowia każdej osoby ludzkiej*, przesł. do członków Papieskiej Akademii „Pro Vita”, Rzym, 30.03.2006, „L'Osservatore Romano” wersja polska 26(2005), nr 6, s. 34-36.
- Kongregacja Nauki Wiary, *List do biskupów Kościoła katolickiego o współdziałaniu mężczyzn i kobiety w Kościele i świecie*, Rzym, 31.05.2004, „L'Osservatore Romano” wersja polska 26(2005), nr 11-12, s. 33-40.

- Kroszel J., *Co to znaczy, że państwo prowadzi politykę prorodzinną?*, „Ethos” 8(1995), nr 4, s. 74-84.
- Markocki Z., *Bezrobocie i alkoholizm jako czynniki dezintegrujące współczesną rodzinę*, „Pedagogika Rodziny” 1-2 (2007), s. 39-45.
- Papieska Rada ds. Rodziny, *Wyzwania stojące przed rodziną na początku trzeciego tysiąclecia*. Dokument końcowy IV spotkania przewodniczących europejskich komisji episkopatów ds. rodziny i życia, 11.04.2003, Watykan 2003.
- Papieska Rada Iustitia et Pax, *Kompendium Katolickiej Nauki Społecznej*, Kielce 2005.
- Pius XI, Encyklika *Divini Illius Magistri*, Rzym, 31.12.1929, tekst polski, 16.04.2010, [http://www.nonpossumus.pl/encykliki/Pius\\_XI/divini\\_illius\\_magistri/](http://www.nonpossumus.pl/encykliki/Pius_XI/divini_illius_magistri/)
- Rada Europy, *Europejska Karta Społeczna*, 3.05.1996, Strasburg 1996.
- Sgrecci E., *Stolica Apostolska a Międzynarodowy Rok Rodziny*, wystąpienie na konferencji ONZ, 26.04.1993, La Valletta, „L'Osservatore Romano” wersja polska 14(1993), nr 8-9, s. 31-32.
- Sobór Watykański II, Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim *Gravissimum educationis*, Rzym, 28.10.1965, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, Poznań 1968, s. 314-324.
- Stolica Apostolska, *Karta Praw Rodziny*, Pelplin 1983.